

CONCEPT (22-1-2019)

Strategie No(o)rd 2020+

Uitdagingen en speerpunten
voor de grensoverschrijdende samenwerking
in de Eems-Dollard-regio vanaf 2020

Uitgever:

Eems Dollard Regio (EDR)
Bunderpoort 14
9693 CJ Bad Nieuweschans
E-mail: edr@edr.eu

Met ondersteuning van:

Dieter Meyer Consulting GmbH (MCON)
Bürgerstr. 1
26125 Oldenburg
E-mail: mail@eurooffice.de

Januari 2019

Inhoud

1	Functies Strategie No(o)rd 2020+	3
2	Grensoverschrijdende samenwerking in de Eems-Dollard-regio.....	4
3	Ontwikkeling Strategie No(o)rd 2020+	5
4	Uitgangspunt Strategie No(o)rd 2020+	6
4.1	Beoordeling implementatie Strategie No(o)rd 2014-20	6
4.2	Regionale strategieën aan Nederlandse en Duitse zijde	8
4.3	Regionaal EU-beleid als kader	9
5	Uitdagingen voor de Eems-Dollard-regio.....	10
6	Prioriteiten en thematische speerpunten van de Eems-Dollard-regio	14
6.1	Innovatieve groei en intelligente specialisatie	14
6.1.1	Bio-economische ontwikkeling van de regio	15
6.1.2	Modelregio voor de energietransitie	16
6.1.3	Innovatieve maritieme ontwikkelingen	17
6.1.4	Digitale sleuteltechnologieën en hightech-systemen en materialen	18
6.2	Duurzame omgang met hulpbronnen	19
6.2.1	Overgang naar een hulpbron-efficiënte kringlooeconomie	20
6.2.2	Water – een onderschatte uitdaging voor de regio.....	21
6.2.3	Unieke groene infrastructures.....	22
6.3	Innovatieve sociale en fysieke leefbaarheidsvoorzieningen en integratie	23
6.3.1	Nieuwe oplossingen voor gezondheidszorg en verzorging.....	23
6.3.2	Duurzame mobiliteit en bereikbaarheid	24
6.3.3	Innovatieve concepten voor wijkontwikkeling en wonen	25
6.3.4	Duurzame grensoverschrijdende ontwikkeling van het toerisme	25
6.3.5	Verdere ontwikkeling van de grensoverschrijdende opleidings- en arbeidsmarkt	26
6.3.6	Cultuur en ontmoeting als maatschappelijk bindmiddel	27
6.3.7	Institutionele samenwerking en ‘Good Governance’	28

1 Functies Strategie No(o)rd 2020+

Met de Strategie No(o)rd 2020+ presenteert de Eems Dollard Regio (hierna: EDR) haar thematische speerpunten voor de toekomstige samenwerking in de noordelijke grensregio.

Deze strategie beschrijft de gezamenlijke ontwikkelingsconcepten voor de regio Weser-Ems aan Duitse zijde en Noord-Nederland met de provincies Drenthe, Fryslân en Groningen. Het perspectief van Strategie No(o)rd 2020+ reikt tot 2027. Gedurende deze periode kan de strategie dynamisch worden aangepast. Deze periode komt overeen met de volgende EU-structuurfondsperiode en de bijbehorende looptijd van het verwachte programma INTERREG VI A Deutschland-Nederland 2021-2027.

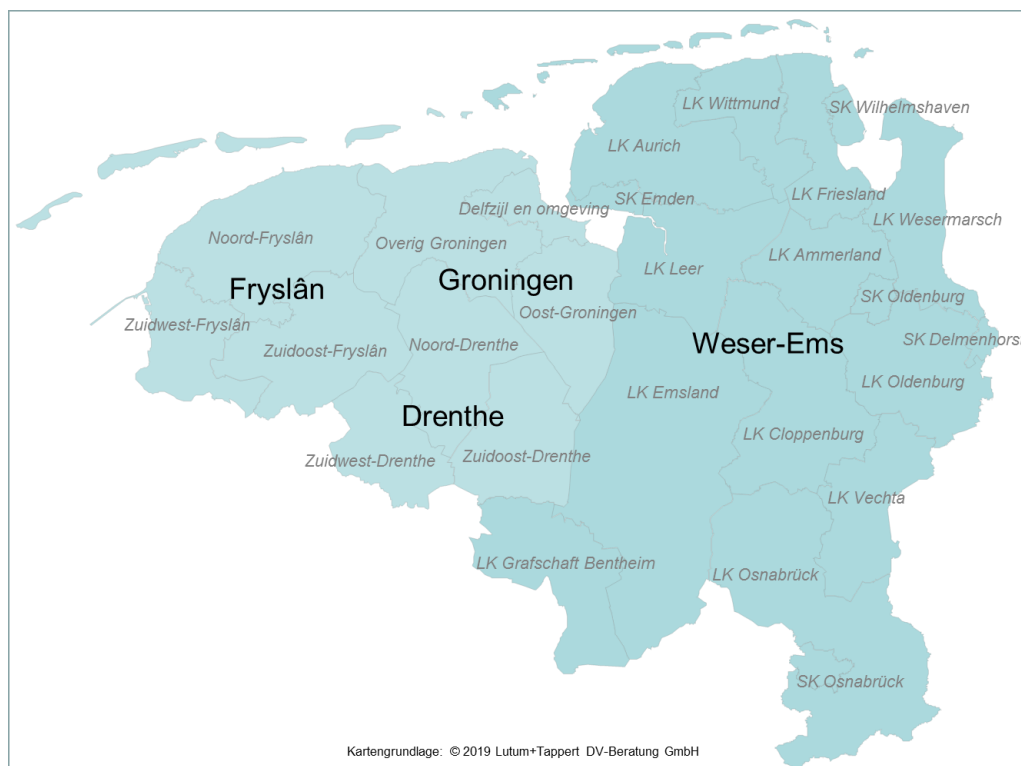
De Strategie No(o)rd 2020+ heeft de volgende functies:

- Het scheppen van een regionale consensus over toekomstige grensoverschrijdende samenwerking.
- Het beschrijven van de uitdagingen, regionaalpolitieke speerpunten en mogelijkheden voor de toekomstige grensoverschrijdende samenwerking in de Eems-Dollard-regio.
- Het leveren van een inhoudelijke bijdrage voor het samenwerkingsprogramma INTERREG VI A Deutschland-Nederland 2021-2027 door de EDR.
- Functioneren als leidraad voor de implementatie van het samenwerkingsprogramma INTERREG VI A Deutschland-Nederland 2021-2027 in de Eems-Dollard-regio.
- Het samenbrengen van gemeenschappelijke ontwikkelingsconcepten van bestaande regionale strategieën aan weerszijden van de grens.
- Het aanscherpen van de unieke sellingpoints van de Eems-Dollard-regio.
- Bijdragen aan de grensoverschrijdende identificatie en gemeenschappelijke ruimtelijke ontwikkeling.
- Zelfbinding ten aanzien van de (door de EU gewenste) 'intelligente specialisatie' van regio's.
- Bijdragen aan de versterking van de welvaart, levenskwaliteit, sociale en economische integratie in de Eems-Dollard-regio.
- Bijdragen aan de economische, ecologische en sociale duurzaamheid in de grensregio om zo de natuurlijke basis voor het bestaan te behouden en economische voordelen te verbeteren.
- Aansporen van regionale stakeholders om grensoverschrijdende projecten en structuren voor de samenwerking in het noordelijk grensgebied te ontwikkelen.
- Het betrekken van regionale stakeholders en burgers bij de grensoverschrijdende ontwikkeling.

- Waarborgen dat de grensoverschrijdende regionale doelen in de Eems-Dollard-regio in overeenstemming zijn met de overstijgende doelen van de EU.

2 Grensoverschrijdende samenwerking in de Eems-Dollard-regio

De Eems-Dollard-regio bestaat geografisch uit het noordelijke grensgebied tussen Nederland en Duitsland. De Strategie No(o)rd 2020+ betreft de drie provincies Drenthe, Fryslân en Groningen aan Nederlandse zijde en de regio Weser-Ems, met de twaalf 'Landkreisen' (bestuursdistricten)¹ en vijf 'Kreisfreie' steden aan Duitse zijde.

Het gebied waarop de Strategie No(o)rd 2020+ betrekking heeft.

Deze geografische ruimte valt niet geheel samen met het grensoverschrijdend openbaar lichaam Eems Dollard Regio (EDR)². De EDR wordt gevormd door haar leden. In 1977 werd de EDR als één van de eerste grensregio's in Europa opgericht. Sinds 20 oktober 1997 functioneert de EDR als openbaar lichaam op basis van het *Verdrag van Anholt*. De EDR telt momenteel 95 leden waarvan

¹ 'Landkreise' Ammerland, Aurich, Cloppenburg, Emsland, Fryslân, Grafschaft Bentheim, Leer, Oldenburg, Osnabrück, Vechta, Wesermarsch, Wittmund.

² De schrijfwijze 'Eems-Dollard-regio' duidt op de noordelijke grensregio als geografische ruimte, terwijl de schrijfwijze 'Eems Dollard Regio' afgekort als 'EDR' het openbaar lichaam aanduidt.

publiekrechtelijke lichamen aan weerszijden van de grens het overgrote deel uitmaken. Het kantoor bevindt zich dicht bij de Nederlands-Duitse grens in het Nederlandse Bad Nieuweschans.

De primaire taak van de EDR is het bevorderen van de regionale grensoverschrijdende samenwerking tussen haar leden en daarnaast ook haar leden, inwoners, bedrijven, verenigingen, overheidsinstanties en andere instellingen te adviseren als zij grensoverschrijdend actief (willen) worden. Bovendien neemt de EDR ook de functie van het regionale programmamanagement voor het INTERREG V A-programma Deutschland-Niederland voor de noordelijke grensregio waar.

Naar Europese maatstaven is de Eems-Dollard-regio, ondanks de aanwezigheid van (enkele) agglomeraties, in zijn geheel gezien een plattelandsregio, met de daarvoor kenmerkende ruimtelijke- en sociaal-economische eigenschappen. Het ruimtelijke karakter van de Eems-Dollard-regio wordt mede bepaald door de ligging aan de kust en de landschapsvormen. Deze landschapsvormen doen zich in het bijzonder ook direct langs de grens voor – van veen- en moeraslandschappen tot aan het natuurlijk werelderfgoed Waddenzee in het Noorden.

In sociaaleconomisch opzicht vormt de Eems-Dollard-regio het (levende) bewijs dat landelijke regio's niet altijd structureel zwakke regio's hoeven te zijn. In de afgelopen decennia heeft de regio als geheel een voorspoedige ontwikkeling gekend die gebaseerd is op sterk endogene structuren. In aansluiting daarop zet de regio zich in voor toekomsttechnologieën en structurele aanpassingen. Toch heeft de plattelandsregio te maken met demografische en digitale ontwikkelingen die nieuwe uitdagingen – maar ook kansen – met zich meebrengen. Maatschappelijke en ook sociale innovaties spelen een bijzondere rol in de toekomstige grensoverschrijdende samenwerking in de Eems-Dollard-regio.

Mede dankzij de 40-jarige ervaring met grensoverschrijdende samenwerking in deze regio, kunnen toekomstige uitdagingen en opgaven succesvol worden aangepakt.

3 Ontwikkeling Strategie No(o)rd 2020+

Eind 2017 werd het overleg gestart over de voortzetting van Strategie No(o)rd. In maart 2019 werd dit proces afgerond met het aanvaarden van de voorliggende Strategie No(o)rd 2020+.

De Strategie No(o)rd 2020+ bouwt voort op de tot nu toe behaalde resultaten in de grensoverschrijdende samenwerking en benoemt de toekomstige uitdagingen. Er werd begonnen met een beoordeling van de implementatie (tot nu toe) van de Strategie No(o)rd 2014-20 (zie hoofdstuk 4.1) als basis voor de ontwikkeling van de nieuwe strategie.

Hierbij bleek dat de meeste bestaande samenwerkingsgebieden ook voor de toekomstige samenwerking in de Eems-Dollard-regio van belang blijven. Bepaalde uitdagingen worden echter duidelijker zichtbaar en er zijn nieuwe thema's bijgekomen. Deze inzichten werden verdiept in onderzoeken en evaluaties van bestaande studies en strategieën.

Bovendien leverden meer dan 50 regionale experts uit verschillende themavelden belangrijke input voor de huidige strategie. Daarbij kwamen toekomstige grensoverschrijdende mogelijkheden en perspectieven naar voren gebaseerd op ervaringen uit reeds afgesloten of nog lopende grensoverschrijdende projecten of structuren.

Op 28 februari 2019 is aan de EDR-leden en regionale stakeholders in een regionale conferentie de gelegenheid gegeven om te adviseren over of aanvullingen te geven op het ontwerp van de Strategie No(o)rd 2020+.

Het ontwikkelingsproces van Strategie No(o)rd 2020+ werd begeleid door een werkgroep met regionale vertegenwoordigers onder leiding van de EDR.

4 Basis voor de Strategie No(o)rd 2020+

4.1 Beoordeling implementatie Strategie No(o)rd 2014-20

De Strategie No(o)rd 2014-20 is in 2013 opgesteld en heeft de op dat moment bestaande bijzondere mogelijkheden in de Eems-Dollard-regio in kaart gebracht en de nagestreefde speerpunten in de ontwikkeling van de grensoverschrijdende samenwerking vastgelegd. In de voorbereiding op de huidige nieuwe strategie is nagegaan of en hoe succesvol de eerder geformuleerde speerpunten in de afgelopen vijf jaar zijn geïmplementeerd. De Strategie No(o)rd 2014-20 is grotendeels in het kader van het samenwerkingsprogramma 2014-2020 INTERREG V A Deutschland-Nederland uitgevoerd. Hoewel dit programma momenteel nog wordt uitgevoerd, kunnen reeds de volgende conclusies worden getrokken over de implementatie van de Strategie No(o)rd 2014-2020.

Als bijzondere mogelijkheden en speerpunten in de ontwikkeling van de noordelijke grensregio werden destijds de volgende zes competentievelden vastgelegd: 1) energie, 2) bio-economie, 3) maritieme economie, 4) watertechnologie, 5) gezondheidseconomie en 6) intelligente systemen. De vastlegging is in hoofdzaak gebaseerd op de speerpunten die in de verschillende strategieën voor de zogenaamde ‘intelligente specialisatie’ aan weerszijden van de grens zijn bepaald. Na een vergelijking van de Weser-Ems -strategie met de strategie in Noord-Nederland bleek dat de competentievelden energie en bio-economie aan beide zijden van de grens prioriteit hadden. Op grond daarvan werd verwacht dat deze een groot potentieel vertegenwoordigen voor de grensoverschrijdende samenwerking. Vandaag kan worden vastgesteld dat in beide velden een succesvolle tot zeer succesvolle grensoverschrijdende ontwikkeling heeft plaatsgevonden. Dit blijkt onder meer uit de succesvolle projectresultaten op het gebied van economische ontwikkeling en innovatie alsook de grensoverschrijdende samenwerkingsstructuren die zijn ontstaan.

Van de lager geprioriteerde competentievelden zijn de maritieme samenwerking, de samenwerking op het gebied van gezondheid en de ontwikkeling van intelligente systemen en materialen binnen verschillende projecten eveneens met succes ter hand genomen. Hierbij zijn vooral het betrekken van het midden- en kleinbedrijf (MKB) en de uitwisseling met de hogescholen bijzonder goed gelukt. Tot

nu toe stemde de grensoverschrijdende samenwerking op het gebied van watertechnologie en -management, ondanks de beschikbare expertise in de Eems-Dollard-regio, nog niet tot tevredenheid.

De zogenaamde nieuwe sleuteltechnologieën werden destijds anticiperend in de strategie opgenomen. In de afgelopen vijf jaar werd een begin gemaakt met de verder uitwerking van de toepassingsmogelijkheden van deze technologieën. Het doel “ontwikkeling van een grensoverschrijdende infrastructuur voor onderzoek” werd weliswaar op projectniveau bereikt, maar leverde slechts in beperkte mate structurele resultaten op.

Op het gebied van de ontwikkeling van natuurlijke en culturele hulpbronnen in de Eems-Dollard-regio werden succesvolle landschapsprojecten ("groene infrastructuren") gerealiseerd, die ook de biodiversiteit verbeterden en een duurzame toeristische ontwikkeling omvatten. Enkele opzichzelfstaande successen werden bereikt in de culturele samenwerking; een structureel cultureel grensoverschrijdend netwerk blijkt echter nog altijd moeilijk te realiseren.

Het doel van Strategie No(o)rd 2014-20 om zich in sterkere mate te richten op de veranderingen in landelijke gebieden en de demografische veranderingen in de Eems-Dollard-regio is slechts in beperkte mate bereikt. Deze onderwerpen speelden weliswaar binnen enkele projecten een rol, maar een doelgerichte aanpak werd bemoeilijkt door de algemene omschrijving ervan.

Een ander speerpunt voor maatschappelijke integratie werd gezien in de ontwikkeling van een grensoverschrijdende arbeidsmarkt. Een structurele verankering van dit thema werd gerealiseerd in een separaat koepelproject arbeidsmarkt. Binnen dit project zijn verschillende (zij het nog niet alle) aspecten en doelgroepen met binding tot het thema arbeidsmarkt benaderd.

Ook bij het ontwikkelingsdoel m.b.t. de concrete grensoverschrijdende ontmoeting tussen burgers en gemeentelijke samenwerking zijn verdere verbeteringen mogelijk.

Over het geheel genomen kan worden vastgesteld dat de meeste ontwikkelingsdoelen van de Strategie No(o)rd 2014-2020 succesvol zijn geïmplementeerd en dat destijds dus de juiste speerpunten zijn gekozen om de verdere integratie van de Eems-Dollard-regio te bevorderen. Hierbij zijn een groot aantal stakeholders en projectpartners betrokken. Vooral de doelstelling m.b.t. de bevordering van innovaties en het betrekken van het midden- en kleinbedrijf (MKB) is hier zeer goed gelukt. Deels is het ook gelukt om partners van buiten de Eems-Dollard-regio te betrekken als hiervan werd verwacht dat zij een bijzondere meerwaarde voor de Eems-Dollard-regio konden leveren.

In deze periode werden ook grensoverschrijdende netwerken en organisaties opgebouwd die deels een blijvend effect hadden en onafhankelijk van projecten zijn blijven voortbestaan, bijvoorbeeld het GrensInfoPunt. Toch is het nog niet op alle terreinen gelukt om institutionele en structurele oplossingen te bieden voor het ‘wegnemen van de barrièrewerking van de grens’.

4.2 Regionale strategieën aan Nederlandse en Duitse zijde

De regionale strategieën aan weerszijden van de grens vormen een belangrijke basis voor de ontwikkeling van de grensoverschrijdende Strategie No(o)rd 2020+.

Toen de Strategie No(o)rd 2014-20 werd opgesteld waren de nieuwe strategieën voor ‘intelligente specialisatie’ (RIS3) van de regio's Weser-Ems en Noord-Nederland beschikbaar. Zo konden de regionale speerpunten goed op elkaar worden afgestemd en kon op basis daarvan een grensoverschrijdende strategie worden ontwikkeld, in ieder geval op het gebied van de economische samenwerking en innovatie-ontwikkeling.

Ook bij de voorbereidingen voor de nieuwe EU-structuurfondsperiode vraagt de EU weer RIS3-strategieën. Aan Duitse zijde geldt dit in de eerste plaats voor de deelstaat Niedersachsen, de regio Weser-Ems is daartoe niet per se verplicht. Bovendien is nog niet bekend of Weser-Ems zijn innovatiestrategie omvattend zal herzien. Momenteel zijn in geen van de beide grensregio's de RIS3-strategieën (of concepten) beschikbaar, zodat nog geen directe ‘synthese’ mogelijk is met het oog op de Strategie No(o)rd 2020+. Aan Duitse zijde vormt de “Regionale Handlungsstrategie” van het Amt für regionale Landesentwicklung Weser-Ems, die dynamisch werd geactualiseerd, echter een basis. Aan Nederlandse zijde werden medio 2018 doelen voor het innovatiebeleid geformuleerd met het ‘Missiegedreven innovatiebeleid met impact’ waarmee rekening is gehouden met de Strategie No(o)rd 2020+. Als aanvulling hierop kan rekening worden gehouden met opzichzelfstaande of gebiedsspecifieke ontwikkelingen in het regionale innovatiesysteem aan weerszijden van de grens. Voor een deel geven ook aanvullende strategieën en studies (bijvoorbeeld de ‘Noord-Nederlandse innovatiemonitor’ aanwijzingen voor toekomstige speerpunten. Ook zijn er gebiedsspecifieke strategieën die een inhoudelijk bijdrage leveren voor de Strategie No(o)rd 2020+, bijvoorbeeld de ‘Drentse Duitslandagenda 2017-2020’. Naast competentiegebieden zoals bio-economie, energie en maritieme economie spelen sleuteltechnologieën in de innovatiestrategie aan weerszijden van de grens een bijzondere rol. Hierbij gaat het vooral om digitale technologieën en hightech-materialen en -systemen.

Bovendien heeft Weser-Ems in het jaar 2017/2018 een nieuw innovatieveld ontwikkeld dat afwijkt van de ‘klassieke’ innovatievelden. De regio Weser-Ems gaat zich in zijn innovatiebeleid ook richten op het thema ‘innovatieve publieke voorzieningen’ en heeft in mei 2018 daarvoor een masterplan ingediend. De inhoudelijke speerpunten van de innovatieve publieke voorzieningen in Wezer-Eems zijn 1) gezondheid, 2) mobiliteit, 3) wonen en 4) burgerlijk engagement. Noord-Nederland heeft soortgelijke nieuwe concepten in innovatiebeleid geformuleerd met het doel ‘niet-technische innovaties’ en ‘sociale innovaties’ te stimuleren. Daarmee is, ondanks de verschillen in aanpak aan weerszijden van de grens, een gemeenschappelijke basis aanwezig voor een toekomstige grensoverschrijdende behandeling van deze nieuwe innovatiethema's.

Op een hoger niveau werd onlangs een zogenaamde samenwerkingsagenda tussen Niedersachsen en Nederland ontwikkeld die een kader schept voor een grensoverschrijdende samenwerking die verder gaat dan de Eems-Dollard-regio en een aanvulling kan vormen op de Strategie No(o)rd 2020+.

4.3 Regionaal EU-beleid als kader

De Strategie No(o)rd 2020+ focust niet alleen op het verwachte programma INTERREG VI A Deutschland-Nederland 2021-2027, maar wijst op de algemene speerpunten in de ontwikkeling van de Eems-Dollard-regio vanaf 2020. Veel van de grensoverschrijdende ontwikkelingsdoelen worden echter gerealiseerd met behulp van dit subsidie-instrument. Daarom is ook het kader dat de EU voor de nieuwe subsidieperiode stelt relevant.

Er moet van worden uitgegaan dat de EU in het kader van de ‘Europese Territoriale Samenwerking (ETS)’ de grensoverschrijdende Duits-Nederlandse samenwerking ook in de periode 2021-2027 financieel zal ondersteunen met middelen vanuit het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO). Deze subsidiëring via het INTERREG-programma vindt dan in de zesde generatie plaats. Het operationele programma INTERREG VI A Deutschland-Nederland 2021-2027 vormt de basis voor de subsidie en richt zich op het gehele Duits-Nederlandse grensgebied. De Strategie No(o)rd 2020+ concretiseert de bijzondere ontwikkelingsdoelen en speerpunten van de toekomstige grensoverschrijdende samenwerking in het noorden en is gericht op de inhoudelijke implementatie van het operationele programma in de Eems-Dollard-regio.

De EFRO-verordening³ biedt met haar ‘Specifieke doelen’ (artikel 2) het volgende inhoudelijke kader voor investeringen in de jaren 2021 tot 2027:

- Een intelligent Europa door innovaties, economische veranderingen, digitalisering en ondersteuning van kleine en middelgrote bedrijven.
- Een groen en CO₂-arm Europa door energietransitie, duurzame energie en bestrijding van de klimaatverandering.
- Een geïntegreerd Europa door verkeers- en digitale netwerken.
- Een sociaal Europa door hoogwaardige arbeidsmarkten, onderwijs, sociale inclusie en toegang tot de gezondheidszorg.
- Een Europa dat dicht bij de burgers staat door ondersteuning van lokale initiatieven en duurzame ontwikkeling van stedelijke, landelijke en kustgebieden.

De ETS-verordening⁴ vult deze "Specifieke doelen" aan door het benadrukken van grensoverschrijdende verbeteringen op het gebied van arbeidsmarkt, onderwijs, gezondheid en integratie (artikel 14) en een betere ‘INTERREG-Governance’ (artikel 15).

Uit dit ‘onderzoek’ kan worden geconcludeerd dat de ontwikkelingsideeën in de Strategie No(o)rd 2020+ in het EU-kader passen. Er kan dus van worden uitgegaan dat de inhoudelijke speerpunten van de Strategie No(o)rd 2020+ in principe binnen het (subsidie-)kader van het te verwachten operationele programma INTERREG VI A Deutschland-Nederland 2021-2027 passen.

---

³ Voorstel van 29-5-2018.

⁴ Voorstel van 29-5-2018.

5 Uitdagingen voor de Eems-Dollard-regio

De uitdagingen waarvoor de Eems-Dollard-regio zich vandaag en in de toekomst gesteld ziet, vloeien voort uit de specifieke kenmerken van de regio in combinatie met algemene wereldwijde ontwikkelingen waarop regionale antwoorden moeten worden gevonden. Voor de komende jaren wordt uitgegaan van de onderstaande centrale uitdagingen die door grensoverschrijdende samenwerking – beter – tot een goed einde gebracht kunnen worden:

- (1) Ondanks de afgelegen ligging heeft de grensoverschrijdende regio zich in de afgelopen jaren in totaliteit economisch positief ontwikkeld. Het is belangrijk dat deze ontwikkeling met het oog op een intelligente en duurzame groei wordt voortgezet. De Eems-Dollard-regio heeft een specifiek profiel met economisch sterke punten en competenties. De doorontwikkeling van deze regionale specialisatie door de bevordering van grensoverschrijdende economische activiteiten en kennisuitwisseling vormt nog steeds een bijzondere uitdaging en opgave. Het streven is om door grensoverschrijdende groei toegang te krijgen tot nieuwe markten en extra economische effecten te realiseren die gericht zijn op een versterking van de concurrentiepositie ten opzichte van andere regio's.

➤ **Versterking van de concurrentiepositie en het economische profiel van de regio**

- (2) In de afgelopen jaren is het in toenemende mate gelukt om innovatie en innovatievermogen van het midden- en kleinbedrijf (MKB), mede door grensoverschrijdende uitwisseling, te versterken. Toch zou de in de regio beschikbare kennis nog sterker door het MKB kunnen worden benut om innovatieve producten, methoden en diensten voor de markt te ontwikkelen. Door onvoldoende samenwerking tussen kennisinstellingen en het MKB blijft de innovatie in de regio achter bij het eigenlijke potentieel. Als aanbieders en afnemers van innovaties elkaar ook over de grens vinden ontstaan er extra effecten. De uitdaging is hier om de best mogelijke voorwaarden te scheppen voor deze grensoverschrijdende uitwisseling van kennis en innovaties. Daartoe behoort ook een betere grensoverschrijdende toegang tot de bestaande infrastructuur voor onderzoek. Bovendien kan ook een sterkere grensoverschrijdende uitwisseling op het gebied van ondersteuning van start-ups, exportbevordering en de ontwikkeling van nieuwe businessmodellen extra effecten teweegbrengen.

➤ **Ontsluiting van de grensoverschrijdende innovatieregio voor het MKB**

- (3) In de afgelopen jaren en decennia heeft de grensoverschrijdende samenwerking zich weten uit te breiden tot vele nieuwe velden, vooral op het gebied van innovatie en technologische samenwerking. Hierbij is het oorspronkelijke idee van de grensoverschrijdende ontmoeting tussen mensen op cultureel, sociaal, sportief en talig gebied wat op de achtergrond geraakt. Op enkele terreinen is de grens reeds geheel verdwenen, op andere terreinen echter nog steeds voelbaar. Het naar elkaar toegroeien van de bevolking, de burgermaatschappij en de gemeentes over de grens blijft een permanente uitdaging voor de verdere ontwikkeling van de Eems-

Dollard-regio. Hiertoe behoren onder andere betere communicatie en het actief betrekken van de burgers.

➤ **Het naar elkaar toegroeien van bevolking en maatschappij duurzaam bevorderen**

- (4) Digitalisering doordringt alle aspecten van het bestaan en de economie. Het is een algemene uitdaging die de samenwerking in de Eems-Dollard-regio op vrijwel alle werkterreinen zal beïnvloeden. De digitaliseringsmogelijkheden moeten in eerste instantie gezien worden als een kans om de barrièrewerking van de grens nog verder weg te nemen. Hiertoe kunnen ook grensoverschrijdende verbindingpunten behoren. De concurrentiepositie van de Eems-Dollard-regio is mede afhankelijk van de wijze waarop de gewenste digitale veranderingen worden gerealiseerd. Dit geldt voor de digitalisering van bedrijven, de introductie van digitale sleuteltechnologieën en de digitalisering van de burgermaatschappij. Kunstmatige intelligentie heeft hierbij een bijzondere betekenis en biedt kansen.

➤ **De digitalisering zien als een kans voor de Eems-Dollard-regio**

- (5) Het momenteel ongecontroleerde verbruik van hulpbronnen wordt een steeds grotere uitdaging, zowel wereldwijd als voor de Eems-Dollard-regio. Hierbij gaat het om de bescherming van natuurlijke hulpbronnen, de omgang en de hoeveelheid hulpbronnen en grondstoffen die worden ingezet. Het is de uitdaging om welvaart en groei in de Eems-Dollard-regio veilig te stellen en daarbij zo min mogelijk gebruik te maken van hulpbronnen, kortom, het streven naar een efficiënter economisch gebruik van hulpbronnen. Deze doelstelling kan worden bereikt door een duurzame kringlooeconomie. Dit betreft in principe alle delen van de economie. Bijzondere uitdagingen in het totale kader van de bio-economie vormen de landbouw, voedingsindustrie, duurzame grondstoffen en 'groene' chemie. Hierbij speelt ook de bescherming van oppervlakken, natuur en biodiversiteit een rol.

➤ **Natuurlijke hulpbronnen beschermen en het verbruik verlagen**

- (6) Een actieve inzet voor de structuurverandering in de energieverzorging is meer dan voor andere regio's een bijzondere opgave en uitdaging voor de Eems-Dollard-regio. De Eems-Dollard-regio is een energiecompetentieregio met talrijke energiebedrijven, wetenschappelijke instellingen en innovatieve demonstratieplannen voor de energietransitie. Dit geldt voor weerszijden van de grens, waardoor van een grensoverschrijdende samenwerking op het gebied van energie nog meer bijzondere effecten kunnen worden verwacht. Dit omvat ook de ontwikkeling van nieuwe oplossingen voor de grensoverschrijdende decentrale energievoorziening, waarvoor in de Eems-Dollard-regio exemplarische fundamenten worden gelegd. Daarom gaat het vandaag de dag niet meer alleen om individuele technologische ontwikkelingen op het gebied van duurzame energie en energie-efficiëntie, maar ook om structurele (regionale) oplossingen voor de energieopwekking, -opslag en -voorziening op het gebied van stroom, warmte en mobiliteit – ook in combinatie met maatschappelijke vragen.

➤ **Actieve inzet voor de energietransitie en de ontwikkeling van een grensoverschrijdende energievoorziening**

- (7) De klimaatverandering is een wereldwijde uitdaging. De effecten hiervan verschillen per regio. De Eems-Dollard-regio kenmerkt zich nationaal gezien door een bijzondere klimatologische kwetsbaarheid. Naar verwachting doen zich de volgende kenmerken voor: stijgende gemiddelde zeespiegel en hoogtij, hogere waterstanden bij stormvloed, drogere en warmere zomers, vochtigere en warmere winters, frequentere stortregens, meer dagen met extreme hitte, toenemend aantal stormdagen en hogere maximale windsnelheden. Aan het klimaat aangepaste strategieën voor de ruimtelijke ontwikkeling zijn nodig om in een vroeg stadium ook grensoverschrijdend op deze ontwikkelingen te kunnen reageren. Het doel op de middellange en lange termijn is een noordelijke grensregio die flexibel op de klimaatverandering kan reageren. Naast de maatregelen voor de aanpassing aan een veranderend klimaat, blijven ook de maatregelen voor klimaatbescherming een bijzondere uitdaging in de Eems-Dollard-regio, vooral als het gaat om de CO₂-reductie op de verschillende terreinen van het bestaan en de economie.

➤ **Klimaatbescherming en klimaataanpassing grensoverschrijdend afstemmen en vormgeven**

- (8) Kenmerkend voor de Eems-Dollard-regio is de betekenis van het water. Het gebruik van water en de bescherming van en tegen het water zullen de regio voor steeds grotere problemen stellen. Het gaat daarbij om het veiligstellen van de toevoer en de kwaliteit van water, de bescherming tegen een teveel aan water en de uitdagingen in verband met het transport over water. In de Eems-Dollard-regio is veel expertise aanwezig op het gebied van watertechnologie en -management die tot nu toe slechts in beperkte mate over de grens wordt ingezet, hoewel er aan beide zijden soortgelijke of zelfs gemeenschappelijke uitdagingen bestaan.

➤ **De uitdagingen op het gebied van water versterken de noodzaak tot grensoverschrijdende samenwerking**

- (9) Publieke voorzieningen zijn van fundamenteel belang voor de mensen en het samenleven in de Eems-Dollard-regio. Bij veranderende demografische structuren wordt het een uitdaging om de bestaande publieke voorzieningen in stand te houden. De hogere gemiddelde leeftijd van de bevolking in combinatie met een vermindering van het aantal inwoners in bepaalde delen van de regio vraagt om innovatieve oplossingen voor publieke voorzieningen die deels ook grensoverschrijdend kunnen worden ontwikkeld. Het gaat hierbij om gezondheidszorg en verzorging, mobiliteit en bereikbaarheid, beschikbaarheid van woningen en wijkontwikkeling, lokale voorzieningen, het sociale samenleven en burgerlijk engagement. Deze uitdagingen zijn nog groter in landelijke gebieden. Omdat de Eems-Dollard-regio in totaliteit een landelijk gebied is, zal de regio in het bijzonder met deze vragen worden geconfronteerd.

➤ **Demografische veranderingen vragen nieuwe oplossingen voor publieke voorzieningen**

(10) Een specifiek gevolg van de demografische veranderingen en een uitdaging voor de regio is het aantrekken van arbeidskrachten op alle kwalificatieniveaus. Het gebrek aan een volgende generatie arbeidskrachten en gespecialiseerd personeel in de Eems-Dollard-regio verschilt per sector. Het probleem speelt meer aan Duitse zijde dan aan Nederlandse zijde. Dat betekent echter niet dat de Eems-Dollard-regio helemaal geen werkloosheid meer kent en dus niet verder bestreden hoeft te worden. De belangrijkste uitdaging voor de toekomst is echter dat de in het algemeen positieve economische ontwikkeling in de regio niet wordt afgeremd door het gebrek aan gekwalificeerde arbeidskrachten. Grensoverschrijdende samenwerking kan hieraan bijdragen. Naast gezamenlijke concepten voor de kwalificatie en het werven en binden van gespecialiseerd personeel in de regio, blijft de ontwikkeling van een grensoverschrijdende arbeids- en opleidingsmarkt een bijzondere uitdaging voor de Eems-Dollard-regio. Voor de toekomst is het belangrijk om verdere obstakels te overwinnen.

➤ **Het gebrek aan arbeidskrachten tegengaan en een grensoverschrijdende arbeidsmarkt ontwikkelen**

6 Prioriteiten en thematische speerpunten in de Eems-Dollard-regio

In het algemeen genieten alle maatregelen prioriteit die vooruitgang of oplossingen bieden voor één van de beschreven tien uitdagingen en daarmee bijdragen aan de ontwikkeling en het verder samengroeien van de Eems-Dollard-regio.

Uit de beschreven uitdagingen kunnen drie hoofddoelen worden afgeleid, die daarmee de prioriteiten vormen van de grensoverschrijdende samenwerking in de Eems-Dollard-regio vanaf 2020:

1. Innovatieve groei en intelligente specialisatie
2. Duurzame omgang met hulpbronnen
3. Innovatieve sociale en fysieke voorzieningen voor leefbaarheid en integratie

Met deze prioriteiten wordt de succesvolle Strategie No(o)rd 2014-20 voortgezet en rekening gehouden met het EU-kader voor de Europese territoriale samenwerking.

De meerwaarde voor bedrijven blijft het wezenlijke doel, met focus op innovatie. Daarbij blijven de grensoverschrijdende competentievelen voor ‘intelligente specialisatie’ speerpunt en prioriteit 1.

De bescherming van hulpbronnen is belangrijker geworden en krijgt prioriteit 2. Wanneer deze uitdaging betrokken wordt op duurzame economische ontwikkeling, dan houdt deze ook verband met prioriteit 1.

Prioriteit 3 wordt uitgebreid met het thema publieke voorzieningen en focust op ontmoeting en maatschappij en de ontwikkeling van een grensoverschrijdende arbeidsmarkt.

De prioriteiten worden uitgevoerd aan de hand van thematische speerpunten die hieronder worden beschreven. De speerpunten staan voor een deel in nauw verband met elkaar vanwege de complexiteit van de beschreven uitdagingen. Zo kunnen de natuurlijke hulpbronnen en het culturele erfgoed worden ingezet om de regio aantrekkelijker te positioneren en economische effecten te realiseren. Ook bestaan er dwarsverbanden tussen technologische ontwikkelingen zoals de energietransitie en de daarvoor benodigde kennis die door een grensoverschrijdende arbeids- en opleidingsmarkt aanvullend beschikbaar kan worden gesteld. Bij de implementatie van de Strategie No(o)rd 2020+ moeten dit soort verbanden in het oog worden gehouden. De strenge ‘toewijzing’ van de speerpunten aan de drie prioriteiten is gebaseerd op de wenselijkheid een zekere structuur aan te brengen.

6.1 Innovatieve groei en intelligente specialisatie

De grensoverschrijdende samenwerking moet een extra bijdrage leveren aan de innovatieve en intelligente economische ontwikkeling van de regio. Concreet gaat het daarbij om de versterking van

de innovatiekracht en innovatieve activiteiten van in het bijzonder het midden- en kleinbedrijf (MKB) en de verdere profilering van de Eems-Dollard-regio als grensoverschrijdende innovatieregio.

Hierdoor worden groei en concurrentiepositie van het MKB versterkt en onderzoeks- en innovatiecapaciteiten ontwikkeld. Hierbij speelt op vrijwel alle economische en technologische gebieden ook de digitalisering een rol. Hoewel innovaties op alle gebieden positieve effecten sorteren, zet de Eems-Dollard-regio met een 'intelligente specialisatie' bijzondere accenten. Hier bouwt de Strategie No(o)rd 2020+ voort op de specialisatiegebieden waarop de regio uitstekende competenties heeft en van waaruit in het verleden bijzondere ontwikkelingsimpulsen voor de economische ontwikkeling werden gegeven. Deze zijn het brede terrein van de bio-economie, de implementatie van de energietransitie op alle niveaus en de veranderingen in de maritieme economie. Deze sectoren worden aangevuld met de bijzondere ondersteuning van digitale sleuteltechnologieën en de verdere ontwikkeling van hightech-materialen en -systemen (HTMS) in de Eems-Dollard-regio.

6.1.1 Bio-economische ontwikkeling van de regio

De bio-economie is een economische sector die is gebaseerd op een zo efficiënt mogelijk gebruik van hernieuwbare grondstoffen en biomassa voor voeding, diervoeders, producten, chemicaliën, energie en brandstof. Daardoor is de definitie breder dan het begrip *biobased economy*, een sector die zich vooral richt op het ontwikkelen van non-foodtoepassingen uit groene grondstoffen.

De Eems-Dollard-regio heeft op het gebied van bio-economie een sterke uitgangspositie, ook dankzij een duidelijke verbinding met de prioriteit energie, maar ook op het gebied van de agrobusiness en de chemische industrie. Internationaal actieve voedingsmiddelenconcerns en vele landbouw- en veeteeltbedrijven zijn hier gevestigd. In combinatie met andere sectoren, bijvoorbeeld de machinebouw, is hier sprake van sterke clustervorming.

Veranderende maatschappelijke opvattingen over onderwerpen als dierenbescherming en levensmiddelenveiligheid zijn rechtstreeks van invloed op het thema bio-economie. Een en ander zal in de komende jaren leiden tot meer verregaande veranderingen, zowel op het gebied van voedingsmiddelenproductie als bij het hergebruik van grondstoffen. Het Noorden heeft op het gebied van bio-economie, met name in combinatie met kennis over hoogwaardige materialen, sensortechniek en biotechnologie, een hoge competentie.

Meer samenwerkingsmogelijkheden ontstaan vooral op de onderstaande gebieden:

- Voedingsmiddelensector: Voedselzekerheid, Levensmiddelenveiligheid, Duurzaamheid, Gezonde levensmiddelen en Sociale innovaties
- Agrotechnologie: Digitalisering van de landbouw (toepassingen met GPS-ondersteuning, zelfrijdende machines, enz.), Vermindering van het gebruik van hulpbronnen door smart

farming, Innovatieve sensortechniek in de plantenteelt (veldrobots), Geautomatiseerde robotica in de veehouderij.

- Hernieuwbare grondstoffen: Duurzame materialen, biobased economy, Vervanging van niet-biologische additieven door biomaterialen (gewicht reduceren, brandveiligheid e.a.).
- Uitbreiding van netwerken en optimalisering van de kennisoverdracht tussen de chemische sector en de agrarische sector.
- Versterken van de maatschappelijke acceptatie van de biobased economy en integratie van maatschappelijk-sociale aspecten.
- CO₂-reductie met aanbouwsystemen/paludicultuur.
- Aanpassing aan klimaatverandering.

6.1.2 Modelregio voor de energietransitie

De toekomstige energieverzorging moet duurzamer, efficiënter en slimmer worden om klimaatveranderingen af te remmen, het grondstoffenverbruik te verlagen en daarbij tegelijkertijd de verzorgingszekerheid veilig te stellen en maatschappelijk draagvlak te bereiken. In de Eems-Dollard-regio bevinden zich toonaangevende ondernemingen, kennisinstellingen en de waardeketens in de sector die voor deze doelen innovatieve oplossingen kunnen ontwikkelen en uitproberen. De Eems-Dollard-regio geldt als modelregio voor energietransitie, niet in de laatste plaats door talrijke demonstratieprojecten en moet deze rol verder uitbouwen. De basis hiervoor wordt gevormd door grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden die op het terrein van de energieverzorging zijn gegroeid en de uitbouw van de netwerken van energieclusters aan weerszijden van de grens.

Toekomstige grensoverschrijdende ontwikkelings- en samenwerkingsterreinen zijn vooral:

- Energietransitie: Grenzen en mogelijkheden van transformatieprocessen, uitvoeringsmodaliteiten afhankelijk van plaatselijke omstandigheden, gasnetten met waterstofaandeel, flexibilisering van de elektriciteitsnetten en koppeling van de netten (gas en stroom).
- Digitalisering van de energiesector: Gedigitaliseerde sectorkoppeling, ontwikkeling van het concept van een overkoepelend slim automatiseringssysteem, regelingsconcepten en algoritmen (besturing).
- Grensoverschrijdende energievoorziening onder het niveau van het transmissienet.
- Tankstations van de toekomst (waterstof, LNG, HVO, elektriciteit): De komende jaren komen er voor het verkeer veel nieuwe en andere energiebronnen bij. Naast de 'klassieke' brandstoffen benzine en diesel is er vraag naar elektriciteit, aard- en autogas, waterstof en additieven. Daarom moeten ook de tankstations 'multi-energetisch' worden. Bij deze nieuwe

tankstations ('energiecentra') ontstaan talrijke vragen over bedrijfsvoering, verzorging en digitale informatie.

- E-mobiliteit: Uitbreiding van het gebruik van elektrische voertuigen in dichtbevolkte gebieden, Ontwikkeling van elektrische bestelwagens die inductief geladen kunnen worden, e-Containerlogistiek.
- Ontwikkeling van brandstofcelaandrijving en accuaandrijving voor vrachtwagens: Vergelijking van beide soorten aandrijving in de praktijk om te onderzoeken welk type aandrijving in welke vervoerssituatie het beste geschikt is.
- Genereren en gebruik van bio-LNG en vloeibaar gemaakt methaan uit duurzame energie om de uitstoot van schadelijke stoffen en CO₂ bij zware vrachtwagens aanzienlijk terug te dringen.
- Ontwikkeling van de waterstofregio: Gebruik en opslaan van niet gebruikte stroom via waterstof, waterstofinfrastructuur en -industrie (groene chemie), ontwikkeling van nieuwe businessmodellen, waterstofmobiliteit over de weg, het spoor en het water.

6.1.3 Innovatieve maritieme ontwikkelingen

Centraal in de grensoverschrijdende samenwerking staan de kernsectoren van de maritieme economie: scheepvaart, scheepsbouw, havenconomie, maritieme dienstverlening- en toeleveringsindustrie evenals zeetechniek en zeemilieu.

De maritieme industrie en de bijbehorende netwerken zijn in hun aard internationaal gericht en vooral aan Duitse zijde sterk gepositioneerd met rederijen en de bouw van cruise- en speciale schepen. In het noorden van Nederland is een kleiner, maar sterk, cluster van maritieme bedrijven aanwezig. Ondanks de sterke wereldwijde concurrentie blijft de maritieme industrie een sector met groeipotentieel in de Eems-Dollard-regio. De grensoverschrijdende samenwerking in de maritieme sector heeft zich in de afgelopen jaren sterk ontwikkeld, wat te herkennen is aan de vele Duits-Nederlandse innovatieprojecten.

De innovatiedruk op de maritieme economie neemt aanzienlijk toe, vooral met het oog op een milieuvriendelijke en efficiënte scheepvaart. Daarom staat ook in de toekomst de samenwerking op het gebied van GreenShipping centraal. Ook de scheepvaart heeft te maken met een voortschrijdende digitalisering. Hier kunnen vanuit de Eems-Dollard-regio beslissende bijdragen worden geleverd. De toekomstige grensoverschrijdende samenwerking concentreert zich hoofdzakelijk op de volgende onderwerpen:

- Green Shipping: In de toekomst zal er niet 'die ene brandstof' meer zijn, maar afhankelijk van het type schip, het toepassingsgebied en de beschikbaarheid moet op de middellange termijn worden uitgegaan van een 'energiemix' op de markt. Dit maakt een groot aantal technische innovaties, maar ook logistieke initiatieven noodzakelijk om te waarborgen dat de zee- en binnenscheepvaart kan blijven concurreren met andere transportmodi. Daarnaast moeten er

strategieën en technologieën voor de middellange en lange termijn worden ontwikkeld om op efficiënte wijze energie uit regeneratieve bronnen te kunnen gebruiken. Hier zijn de eerste stappen al gezet, in die zin dat de perspectieven voor de inzet van waterstof in de binnenscheepvaart zijn vastgesteld. Hier is het zaak breder in te zetten, niet alleen om de scheepstechniek aan te passen, maar ook om regeneratieve energie op te wekken (bijv. uit de zon, wind, getijden, golven), op te slaan (bijv. met behulp van de energiedrager waterstof) en beschikbaar te maken. Een ideaal 'testveld' vormt daarbij het grensoverschrijdende Waddenzeegebied, dat vanwege zijn gevoeligheid is voorbestemd om qua *zero-emission* een voortrekkersrol te gaan vervullen. Met het oog op nieuwe 'scheepsconcepten' staat ook het thema elektromobiliteit de komende jaren op de agenda.

- Digitalisering van de scheepvaart: Om op de wereldmarkt in de scheepvaart en scheepsbouw stand te houden, moet de branche haar aanzienlijke achterstand op het gebied van 'digitaliseringsstrategieën' compenseren. In de scheepvaart betreft dit bijvoorbeeld het (optimaal) verzamelen en gebruiken van gegevens (bijv: van varende schepen) en de ontwikkeling van nieuwe datagestuurde ondernemingsmodellen. Meer potentieel ligt in de inzet van kostenefficiënte digitale methoden, bijv. *augmented reality/virtual reality* en sensortechniek op het gebied van onderhoud. Ook de ontwikkeling van de 'autonome scheepvaart' is een opgave voor de toekomst. In de scheepsbouw worden Industrie 4.0, robotisering/automatisering, mens-machine-interactie en 3D-printers steeds belangrijker.
- Extra aandrijvingen met windondersteuning: Enkele proefmodellen zijn inmiddels met succes aan boord getest of worden nog getest. De vorming van een netwerk ter ondersteuning van deze ontwikkeling en van de regionale ondernemingen die aan deze ontwikkelingen deelnemen, zijn belangrijke stappen voor de toekomst.
- Havensamenwerking: Consolideren van de samenwerking van de Duitse en Nederlandse havens in de Eems-Dollard-regio, met name in het gebied van de Dollard; koolstofvrij maken van havens; gebruik van waterstof in havens; samenwerking en innovatieve oplossingen ter bestrijding van de slibproblematiek in havens en op Eems en Dollard
- Mariene wetenschappen en marien milieu: Energieopwekking in de Waddenzee; bestrijding van microplastics

6.1.4 Digitale sleuteltechnologieën en hightech-systemen en materialen

Van dit thematische speerpunt moeten nieuwe impulsen voor de grensoverschrijdende digitale en technologische ontwikkeling uitgaan. Eerste ervaringen werden in verschillende projecten reeds in de afgelopen jaren opgedaan. Dit thema is relatief breed en laat bewust speelruimtes open voor toekomstige ontwikkelingen die onder de overkoepelende begrippen hightech-systemen en -materialen (HTSM), digitale sleuteltechnologieën of ook 'Industrie 4.0' (intelligente koppeling van

productiemiddelen met informatie- en communicatietechnologieën) kunnen worden gevat. Het gaat hierbij dus niet om afgeronde concepten voor toekomstige gemeenschappelijke projecten:

- Procesoptimalisaties / lean management door de digitale oplossingen gericht op efficiëntere productiemethoden, ook voor het gehele bedrijfsproces, Smart Industries, innovatieve supply-chain-processen.
- Digitalisering van producten en ontwikkeling van meer 'smart' producten, innovatieve communicatieoplossingen, Cyber Physical Systems.
- Additieve productie: Productiemethoden voor driedimensionale producten via een digitaal gestuurd laagsgewijs aanbrengen van grondstoffen (3D-print) waardoor logistieke processen fundamenteel kunnen veranderen.
- Sensortechnologie: Inzet van sensoren in vrijwel alle branches (bijvoorbeeld landbouwtechnologie, waterbeheer) voor meten en controleren van veranderingen in technische of natuurlijke systemen.
- Robots en automatisering: Inzet van robot- en automatiseringssystemen gericht op de verhoging van efficiëntie en nieuwe mogelijkheden van interactie tussen mens en machine.
- Kunstmatige intelligentie: Systemen en machines die zelfstandig kennis en ervaring genereren, toepassing van op kennis gebaseerde systemen en uiteenlopende leef- en werkgebieden, bijvoorbeeld autonoom rijden of spraakherkenning.
- Overige sleuteltechnologieën voor digitale transformatie.
- Ontwikkeling en toepassing van hightech-materialen en innovaties op het gebied van lichte constructies, bijvoorbeeld op basis van nieuwe materialen, composieten en hybride grondstoffen.
- Innovatieve toepassingen op basis van bionics.
- Ontwikkelen en testen van andere hightech-materialen zoals vloeibare metalen, biologische kunststoffen of innovatieve glastechnologieën.
- In netwerken geïntegreerde digitale scholing en bijscholingsconcepten voor werknemers in het MKB.
- Studie op het gebied van veranderingen in arbeidsprocessen en sociale structuren door digitale transformatie en de gevolgen daarvan.

6.2 Duurzame omgang met hulpbronnen

In de overwegend landelijke Eems-Dollard-regio vormen de natuurlijke hulpbronnen een bijzonder potentieel waarbij een duurzame omgang nodig is. Dit gaat niet alleen over de bescherming van deze hulpbronnen, maar ook over een efficiënt en zuinige omgang met de bestaande hulpbronnen.

Duidelijk sterker dan in het verleden moet de overgang naar een resourcezuinige kringloopeconomie

centraal staan in de toekomstige samenwerking in de Eems-Dollard-regio. Hiervoor moeten de waardescheppende netwerken als eenheid worden bekeken.

Een bijzondere uitdaging in de Eems-Dollard-regio vormt de hulpbron ‘water’. Hiervoor moeten door bundeling van grensoverschrijdende competenties innovatieve oplossingen worden ontwikkeld om toekomstige gevaren het hoofd te kunnen bieden, die nu pas tot het bewustzijn van de bevolking schijnen door te dringen.

Van zeer hoge waarde zijn de natuurlijke hulpbronnen in de Eems-Dollard-regio met het oog op de biologische veelzijdigheid en de bestaande groene infrastructuren (‘landschappen’) die een bijzondere bescherming vergen en tegelijkertijd toegankelijker moeten worden gemaakt voor de mensen.

6.2.1 Overgang naar een kringlooeconomie

Het doel is om de economische processen in de Eems-Dollard-regio sterker op basis van de principes van een kringlooeconomie te ontwikkelen en dit in het bijzonder door grensoverschrijdende samenwerking te bevorderen. Het gaat om de vestiging van een alternatief model voor de lineaire economie (‘wegwerpmaatschappij’) die nog steeds de basis vormt van vele industriële processen. De uitdaging is om met een efficiënte inzet van hulpbronnen (energie, water, grondstoffen, oppervlak) en minder uitstoot een gelijke (of toenemende) groei en waardecreatie te realiseren.

Vooraf aan Nederlandse zijde wordt de kringlooeconomie sterk ondersteund en maakt deel uit van een duurzame innovatiestrategie. Ook structureel bestaan er clusters aan Nederlandse zijde die een goede basis vormen om samen met competentiedragers aan Duitse zijde een grensoverschrijdend netwerk te forceren voor de ontwikkeling van een kringlooeconomie. Hierbij kunnen de onderstaande onderwerpen centraal staan:

- **Stofstromen:** Ontwikkeling en optimalisering van processen die een innovatief en efficiënt gebruik van reststoffen uit landbouw, tuinbouw, industrie en landschap mogelijk maken. Het gaat hierbij met name om een systematische integratie van reststromen die tot nu toe niet verder worden gebruikt; ontwikkeling van nieuwe afzetmarkten voor reststoffen uit de landbouw en levensmiddelenindustrie; nieuwe oplossingen voor de omgang met de mest- en slijbproblematiek.
- **Duurzame landbouw:** productie van duurzame grondstoffen, carbon farming, BioFood, duurzame vruchtwisseling.
- **Materialen:** ontwikkeling en optimalisering van nieuwe materialen en compounds; nieuwe en duurzame materialen voor bouwen en wonen.

- Groene chemie: gebruik van stoffen met een gering gevaar voor mens en milieu, efficiënt gebruik van schaarse grondstoffen, vermindering van schadelijke stoffen, milieuvriendelijke afvoer, duurzame chemicaliën.
- Mobiliteit: ontwikkeling van biologische brandstoffen, bewustwording voor duurzame vormen van mobiliteit.
- Duurzame aanschaf: kringloop economische toelevering als regionale strategie, alternatieve businessmodellen, regionale producten.
- Intensivering van cascadering: hoogwaardig gebruik van biomassa. De focus ligt op ingrediënten voor de (fijn)chemie en farmaceutische toepassingen.
- Onderwijs: informatie over en aandacht voor duurzame productie, materialen en 'wetten' van de kringloopindustrie, versterking van maatschappelijke acceptatie voor een economie op biologische basis, ontwikkeling van leerlocaties voor kringlooeconomie.

6.2.2 Water – een onderschatte uitdaging voor de regio

Water is een kenmerkend en existentieel element voor de Eems-Dollard-regio. En dat geldt niet alleen vanwege de ligging aan de kust. De watervoorziening en het waterbeheer staan voor steeds grotere uitdagingen. Dit geldt zowel voor de bescherming van het water als voor de bescherming tegen het water. Tegelijkertijd is in de Eems-Dollard-regio aan weerszijden van de grens grote competenties in waterbeheer en waterbouw beschikbaar. Het samenvoegen van deze competenties met het oog op gezamenlijke oplossingen voor gezamenlijke toekomstige uitdagingen staat pas in de kinderschoenen. Op de onderstaande terreinen zijn er mogelijkheden voor een sterkere grensoverschrijdende samenwerking:

- Grondwater: grondwaterbescherming (kwaliteit en kwantiteit); antropogene microverontreinigingen (antibioticaresistente ziekteverwekkers, farmaceutische stoffen, hormonen, resten van diergeneesmiddelen, pesticiden, microplastics, enz.); intensief bodemgebruik door de landbouw (nitraat, fosfor, meststoffen), nitraatoverbelasting; verzilting; analyse van de toekomstige waterbehoefte; grondwaterbuffering en grondwatervorming; optimalisering van het energieverbruik van waterleidingbedrijven.
- Behandeling van afvalwater: proceswater, hergebruik van afvalwater ('fit for purpose' - verschillende waterkwaliteiten voor industriële processen); afvalverwerking: zuiveringslib (waterzuiveringsstations), ijzerslib (waterleidingbedrijven), grind (waterleidingbedrijven); multiresistente bacteriën en het vierde reinigingsniveau; optimalisering van het energieverbruik van zuiveringsinstallaties (gebruik van gistingsgas).
- Digitalisering: drinkwatervoorziening en afvalwaterverwijdering van sensorgegevens via specialistische/sociaal-economische gegevens tot analyses en visualisering; kunstmatige intelligentie voor bijvoorbeeld patroonherkenning, herkenning van afwijkingen in de

infrastructuur (lekkage zoeken) enz.; intelligente besturing van buizen en pompen - verbetering van de energie-efficiëntie door *smart operation* (bijv. aanpassing van de pompplannen aan de energieprijzen); neerslagmeting + realtimeradargegevens + actuele waterverbruiksgegevens voor het opstellen van een prognose hoeveel afvalwater er in een zuiveringsinstallatie terechtkomt; modellering en bewaking van het grondwater - 3D-modellen van de ondergrond; gebruik van *virtual reality* (bijv. reparatiewerkzaamheden); klantrelaties en diensten; grensoverschrijdende gegevens (bijv. gegevensoverdracht).

- Klimaatverandering: zeewaterintrusie, aanpassing aan zeewater, zeewaterbewaking (met name op de eilanden); stijgende zeespiegel en bescherming tegen hoog water; drinkwatervoorziening in kustgebieden; aanpassing aan extreme weersomstandigheden, zich aan het klimaat aanpassende steden, zware regenval, perioden van hitte; perioden van droogte vs. wateraanbod (waterbehoefte, piekbelasting), landbouw (beregening van akkers) en bedrijven (beïnvloeding van procesketens).
- Gekwalificeerd personeel/opleiding: gebrek aan geschoolde krachten in het waterbeheer.
- Governance: waterverordening; kaderrichtlijn water; samenwerking tussen waterschappen en boeren; grondwateronttrekkingsrechten; intelligente inspraakprocessen; strategie voor de grensoverschrijdende bescherming van waterwegen; beheer van oppervlaktewater (rivieren).

6.2.3 Unieke groene infrastructuren

Groene infrastructuren dragen bij aan het ontwikkelen en onderling verbinden van natuurgebieden in de buurt van de grens en, in zijn totaliteit, aan de verbetering van de ecologische kwaliteit van het landschap. Het doel is om de capaciteit van ecosystemen te behouden zodat deze hun bijdrage kunnen leveren aan de kwaliteit van leven in de grensregio (schoon water, schone lucht enz.).

De ontwikkeling van groene infrastructuren draagt tevens bij aan het behoud en de ontwikkeling van de biologische diversiteit in de grensregio. Gerichte soorten gerelateerde maatregelen kunnen aanvullend bijdragen aan de versterking van de biologische diversiteit, daarbij kan gedacht worden aan beschermingsconcepten voor bepaalde soorten.

Groene infrastructuren in de Eems-Dollard-regio zijn

- Beschermde gebieden, bijv. Natura 2000-gebieden
- Biotoopverbindingssassen
- Andere ecosystemen en gebieden van hoge natuurbeschermingswaarde buiten de beschermde gebieden zoals oppervlaktewater, overstromingsvlakten, moeraslanden, kustgebieden en bossen.
- Natuurlijke landschapselementen, bijv. waterlopen of stukken bos die als ecocorridors voor soorten dienen.

- Habitats of beschermde gebieden als voeder-, rust- of broedgebieden voor bepaalde soorten ter ondersteuning van hun ontwikkeling en verspreiding.
- Kunstmatige verbindingselementen zoals ecoducten, die de migratie van soorten langs onoverkomelijke landschappelijke barrières vergemakkelijken.
- Speciale gebieden waarin maatregelen ter verbetering van de algemene ecologische kwaliteit en doorlaatbaarheid van het landschap worden aangepakt.
- Grotere groene infrastructuren die er in het noordelijke grensgebied uitspringen zijn bijvoorbeeld de Waddenzee en de Dollard, maar ook het Internationale Naturpark Bourtanger Moor-Bargerveen.

6.3 Innovatieve voorzieningen voor sociale en fysieke leefbaarheid en integratie

Als plattelandsregio staat de Eems-Dollard-regio voor de bijzondere uitdaging om voorzieningen voor sociale en fysieke leefbaarheid en integratie ook in de toekomst veilig te stellen. Dit moet vooral worden gezien in het licht van de demografische en digitale ontwikkelingen. Daarom zijn niet alleen technologische innovaties belangrijk voor de regio, maar ook sociale innovaties waarbij de mens centraal staat. Nieuwe oplossingen voor voorzieningen voor sociale en fysieke leefbaarheid en integratie moeten een bijdrage leveren aan de grensoverschrijdende groei van de Eems-Dollard-regio. Daarom moeten de sociale leefbaarheidsvoorzieningen ook worden gezien als zachte vestigingsfactoren voor alle economische activiteiten in de regio. Omdat onderwerpen op het gebied van innovatieve sociale en fysieke leefbaarheidsvoorzieningen worden benaderd vanuit de regio zelf, wordt dit een economische factor die de aantrekkelijkheid van de economische regio verhoogt.

Dit betreft de terreinen gezondheidszorg en verzorging, duurzame mobiliteit en bereikbaarheid, wonen en wijkontwikkeling en het cultureel en sociaal samenleven. Tot de integratie behoort bovendien ook het streven naar een grensoverschrijdende arbeids- en opleidingsmarkt, de samenwerking tussen instanties aan weerszijden van de grens en de voor de Eems-Dollard-regio belangrijke duurzame ontwikkeling van het toerisme.

6.3.1 Nieuwe oplossingen voor gezondheidszorg en verzorging

Het waarborgen van gezondheidszorg en verzorging van de bevolking in het licht van de demografische ontwikkelingen zorgt voor nieuwe uitdagingen. Met het oog op de digitale ontwikkelingen biedt dit echter ook nieuwe kansen. Vooral in de landelijke gebieden moet er worden gezocht naar nieuwe oplossingen. Hier kan een grensoverschrijdende uitwisseling ondersteuning bieden:

- 'Healthy Ageing': De ontwikkeling van praktische oplossingen voor uitdagingen die met een vergrijzende samenleving samenhangen, omvat de gebieden voeding, wonen, zorg en levensstijl, maar ook medische techniek en alle *life sciences*.
- Vooral in de zorg is de digitalisering zowel een uitdaging als een kans. Technische systemen kunnen een zinvolle ondersteuning zijn voor mensen met uiteenlopende behoeften. Technische hulpsystemen kunnen voor veel mensen met een beperking een kans betekenen op participatie en zelfbeschikking.
- Gebrek aan geschoolde krachten in de zorg: er zijn meer innovatieve initiatieven nodig voor het werven van geschoolde krachten. Dat betekent ook de werving van zijinstromers en de doorontwikkeling van de opleiding.
- Ziekenhuiszorg en -bereikbaarheid moeten ook grensoverschrijdend op elkaar worden afgestemd.
- Strategieën en innovatieve concepten tegen het tekort aan artsen zijn vooral in landelijke regio's gevraagd.
- Verbeteringen bij de inzet van hulpbronnen (artsen, ziekenhuizen, reddingsdiensten) en een beter continuïteitsmanagement in de gezondheidszorg en patiëntinformatie zijn nodig.
- Het potentieel van de European Medical School (EMS) dient ook voor de werving van artsen in plattelandsgebieden verder te worden ontwikkeld.

6.3.2 Duurzame mobiliteit en bereikbaarheid

Mobiliteit van mensen is niet alleen van doorslaggevend belang voor de bereikbaarheid, maar ook sleutel tot sociale participatie. Een innovatief aanbod voor bevolkingsgroepen zonder eigen auto (ouderen, mensen met een laag inkomen, migranten) is dan ook essentieel. Bovendien wordt gefocust op de volgende doelstellingen:

- Verbetering van de toegankelijkheid en daarmee de (grensoverschrijdende) mobiliteit in het bijzonder van ouderen en mensen met een beperking in alle deelregio's.
- Organisatie van de *last mile*, dat wil zeggen, het vinden van een oplossing voor de afstand van de openbaar-vervoerhalte tot de 'voordeur'. Innovatieve oplossingen zijn hier met name nodig voor mensen met een beperking, om een zo goed mogelijke bereikbaarheid en mobiliteit van alle doelgroepen en publieke sectoren te waarborgen.
- Multimodale koppeling van het openbaar vervoer, de eigen auto, fiets, e-mobiliteit en digitale platformen.
- Koppeling van openbaar, particulier en innovatief mobiliteitsaanbod, ook in combinatie met innovatieve digitale informatiesystemen en nieuwe mobiliteitsdiensten *on demand*.

- Ontwikkeling van intelligente, gemeente- en modaliteitoverkoepelende, digitale platformen voor realtimeinformatie over het mobiliteitsaanbod.
- Innovatieve projecten in combinatie met alternatieve aandrijvingssystemen zoals elektromobiliteit of waterstofmobiliteit.
- Ook de grote verkeersinfrastructuren en trans-Europese netwerken leveren een bijdrage aan de bereikbaarheid van de regio en de mobiliteit binnen de regio. Voor de grensoverschrijdende continuïteit van het treinverkeer zijn vooral de doorontwikkeling van de ‘Wunderline’ en het traject Emmen – Nordhorn – Rheine via Emlichheim – Coevorden van belang. Voor het wegverkeer heeft de inzet voor de uitbouw van de E233 een grensoverschrijdende dimensie.

6.3.3 Innovatieve concepten voor wijkontwikkeling en wonen

Op de regionale woningmarkten is zich een duidelijke structurele verandering aan het voltrekken ten gevolge van de vergrijzing van de bevolking en de sociaal veranderende huisvestingsvraag. De beschikbaarheid van geschikte en betaalbare woningen is een van de belangrijkste actiegebieden voor het algemeen belang geworden.

- Wijkontwikkeling in plattelandsgebieden: De demografische ontwikkeling stelt de landelijke gebieden voor steeds grotere uitdagingen. Nodig zijn innovatieve concepten om het dorpsleven te behouden en de lokale krachten en mogelijkheden te versterken.
- Ouderen moeten in staat worden gesteld zo lang mogelijk in hun huiselijke en lokale omgeving te blijven wonen; daarom moeten vooral voor ouderen humane en betaalbare vormen van huisvesting worden ontwikkeld in combinatie met innovatieve zorgstructuren.
- Door de individualisering en pluriformisering van de samenleving met veranderde levensmodellen is er steeds meer vraag naar innovatieve en flexibele vormen van huisvesting. Dit geldt ook voor nieuwe woonconcepten waarin verschillende partijen op een innovatieve manier samenleven. De juiste stimulansen en voorwaarden voor gemeenschappelijke huisvestingsconcepten zijn van wezenlijk belang.
- Ondanks de toegenomen huisvestingsbehoefte moet worden gestreefd naar het terugdringen van het grondverbruik. Hier moeten innovatieve stimuleringsmodellen worden ontwikkeld voor verdichting achteraf (bijv. achterbouw), leegstandsbeheer en conversie en hergebruik, ook in landelijke gebieden (creatieve concepten voor hergebruik van agrarische gebouwen).

6.3.4 Duurzame grensoverschrijdende ontwikkeling van het toerisme

De Eems-Dollard-regio oefent een grote aantrekkingskracht uit op mensen van buiten de regio en is daarmee voor een groot deel ook een toeristische regio. De toeristische ontwikkeling van de regio is zowel integrerend als identiteitsbepalend. De Eems-Dollard-regio is als zodanig echter geen toeristisch

merk en moet dat ook niet worden. De grensoverschrijdende samenwerking zou eerder moeten bijdragen aan een gemeenschappelijke beweging in de richting van een duurzaam en doelgroepgericht toerisme. De onderstaande uitgangspunten worden in dit opzicht gezien als verdere verbeteringen:

- Demografie: uitwisseling van benaderingen van veranderende aanbodstructuren van de toekomst.
- Toeristisch aanbod zonder belemmeringen: Grensoverschrijdende netwerkvorming tussen dienstverleners; Ontwikkeling van hulpmiddelen voor mensen met een beperking, bijv. technische toepassingen in de hotelkamer van de toekomst.
- Duurzaam toerisme: hulptronefficiënte strategieën in het toeristische aanbod, bijvoorbeeld bij het herbergen van toeristen.
- Landschapsgericht toerisme: grensoverschrijdende productpresentatie rond de typische landschappen van Waddenzee en veengronden.
- Digitalisering: interfacemanagement; 'open data'; gestructureerd datamanagement; verbeterde aantrekkingskracht voor gasten door optimaal gebruik van technologie, interne organisatie en hulpsystemen om processente verbeteren; digitale toepassingen in de toeristische marketing; opleidingsoffensief voor competentieoverdracht.
- Mobiliteit: Oplossingen voor een beter gekoppelde mobiliteit voor een betere bereikbaarheid van de regio; gebruik van mobiliteit door mensen met een beperking (rolstoelgebruikers, blinden en doven/slechthorenden); uitdagingen van de toekomst in een vergrijzende samenleving; mobiliteit van de toekomst; optimale mobiliteitsaansluitingen.

6.3.5 Verdere ontwikkeling van de grensoverschrijdende opleidings- en arbeidsmarkt

In de afgelopen jaren is belangrijke vooruitgang geboekt bij de ontwikkeling van een grensoverschrijdende opleidings- en arbeidsmarkt, mede door de verankering van het thema in een koepelproject. De door de grens teweeggebrachte belemmeringen zijn kleiner geworden. Een gemeenschappelijke arbeidsmarkt bestaat al in de realiteit van het leven van veel mensen. Anderzijds is er nog steeds sprake van belemmeringen en ontbrekende transparantie in de opleidings- en arbeidsmarktsituatie aan beide kanten van de grens. Duidelijke verschillen in sectorale branches aan beide kanten van de grens en verschillen in demografische omstandigheden komen daar nog bij.

Het doel is dan ook de grensoverschrijdende arbeids- en opleidingsmarkt in de Eems-Dollard-regio ('360-graden-arbeidsmarkt') continu verder te ontwikkelen. Hierbij gaat het zowel om direct werkgelegenheidsgerichte maatregelen als om begeleidende ondersteunende maatregelen. Mogelijke andere activiteiten zijn:

- Transparantie in de grensoverschrijdende arbeidsmarkt tot stand brengen;
- Grensoverschrijdende samenwerking in het onderwijs;

- Ontwikkeling van grensoverschrijdende kwalificaties;
- Grensoverschrijdende stages en projecten voor scholieren en studenten;
- Grensoverschrijdende uitwisseling van leraren en docenten;
- Innovatieve samenwerkingsverbanden tussen scholen en economie;
- Ondernemingen adviseren en onderbrengen in netwerken;
- Stimulering van de taal en cultuur van het buurland in de beroepsomgeving;
- Advisering van grensgangers over arbeidsgerelateerde aspecten van het buurland met als doelgroep werknemers, bedrijven, studenten (GrensInfoPunt, EURES);
- Ontwikkeling van samenwerking tussen scholen (ook structureel);
- Maatregelen ter bestrijding van het dreigende tekort aan geschoolde krachten in aanvulling op regionale en nationale initiatieven;
- Gezamenlijke behoud van geschoolde krachten (geen onderlinge concurrentie om geschoolde krachten);
- Grensoverschrijdende erkenning van kwalificaties en diploma's en daarmee vermindering van mobiliteitsbelemmeringen;
- Taalverwerving in het gehele opleidingstraject, leren van de taal van het buurland, vooral door kinderen en jongeren.

6.3.6 Cultuur en ontmoeting als maatschappelijk bindmiddel

Culturele- en sociale ontmoetingen alsmede samenwerking vormen een belangrijke basis voor het samengroeien van de Eems-Dollard-regio. Dit geldt niet alleen voor de ontwikkeling van de sociale integratie en culturele waarden als zodanig, maar ook voor een duurzame samenwerking op andere terreinen. Een intensivering van de sociaal-culturele grensoverschrijdende samenwerking en ontmoeting is mogelijk op de volgende terreinen:

- Het culturele erfgoed en de culturele infrastructuur creëren een identiteit voor de Eems-Dollard-regio en zijn een belangrijke vestigingsfactor. Hiertoe behoren cultuurofgoed en culturele instellingen op artistiek, historisch, bouwhistorisch en landschappelijk gebied.
- De grensoverschrijdende culturele samenwerking heeft een bijzondere betekenis voor de perceptie van de Eems-Dollard-regio als gemeenschappelijke ruimte. De aard van de grensoverschrijdende samenwerking omvat culturele contacten, culturele overdracht en culturele bemiddeling.
- Naast de selectieve samenwerking van culturele instellingen is er tot nu toe slechts een begin gemaakt met structurele culturele netwerken, deze kunnen dus verder worden uitgebreid.

- Het is een essentieel doel om mensen met behulp van cultuur nog meer over de grenzen heen te krijgen. Eerste strategieën op dit gebied zijn al uitgetoetst. Het is de bedoeling op deze ervaringen voort te borduren.
- Een brede kennis van de buurtaal is gewenst en maatregelen daarvoor moeten ondersteund kunnen worden. Bovendien zijn ook de regionale talen een beschermingswaardig cultuurgood.
- Het is de bedoeling om naast culturele ontmoetingen ook op andere gebieden een nog sterkere uitwisseling van burgers in de Eems-Dollard-regio te ondersteunen. Het gaat hierbij om de gebieden sociale cultuur, sport, de creatieve sector en integratie. Laagdrempelige formaten en kleine projecten zouden ondersteund kunnen worden. Dit heeft betrekking op alle doelgroepen. Een bijzondere betrokkenheid is gewenst met betrekking tot jongeren.
- Innovatieve benaderingen van burgerparticipatie, lokale initiatieven en andere vormen van samenwerking tussen maatschappelijke organisaties worden grensoverschrijdend getest en uitgewisseld.

6.3.7 Institutionele samenwerking en 'Good Governance'

Een belangrijk kenmerk van grensoverschrijdende integratie is de verdere ontwikkeling van de institutionele en gemeentelijke samenwerking. Dit betreft ook de ontwikkeling van innovatieve grensoverschrijdende 'governance'-structuren'. Het doel daarbij is om de grenzen voor de instanties, en daarmee voor het leven van de burgers, steeds verder weg te nemen. Juridische en andere belemmeringen door de grens moeten zo goed mogelijk worden beslecht. De vorming van grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden en structuren is mogelijk op de volgende terreinen:

- Samenwerking door de politie, openbare veiligheid en grensoverschrijdende preventieve veiligheid (voorkomen van catastrofes, brandweer, bescherming bij hoogwater etc.).
- Verbetering van de efficiëntie van openbare instellingen door samenwerking op het gebied van recht en bestuur.
- Grensoverschrijdende afstemming en samenwerking op de gebieden menselijke geneeskunde, diergeneeskunde en levensmiddelenveiligheid, ook met het oog op preventie en bestrijding van epidemieën.
- Grensoverschrijdende gemeentelijke samenwerking, vooral op het gebied van gemeentelijke ontwikkeling, maar ook een door de gemeente gestimuleerde versterking van economische samenwerking, in het bijzonder in de buurt van de grens.
- Ondersteuning van de grensoverschrijdende samenwerking in de burgermaatschappij, zowel 'klassieke' structuren als innovatieve vormen van burgerlijk engagement, in het bijzonder ook de grensoverschrijdende bevordering van het democratische en Europese gedachtegoed.